

КОМПОЗИТОР АБДУШАРИФ ОТАЖОНОВ ИЖОДИГА БИР НАЗАР

Муҳаммад Отажонов

Ўзбекистон давлат консерваторияси доценти, композитор

Аннотация. Ушбу мақолада композитор Абдушариф Отажоновнинг ижодий ривожланиш даври ва босиб ўтган ҳаёт йўли, мусиқали драма ва ўз асарларида халқ мусиқасидан фойдаланиб ижод этганлиги тўғрисида ёритилган. Айниқса “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” драмаси тарихан кенг миқёсда ўрганиб чиқилган.

Калит сўзлар: Композитор, драма, халқ мусиқаси, театр, хоразм, санъат.

Kirish. Ўзбекистонда хизмат кўрсатган артист, созанда ва композитор Абдушариф Отажонов 1924-йилнинг 1-январидида Хоразм воҳасининг Хива шаҳрида созандалар оиласида дунёга келди. Унинг бобоси Хива хонлигида Машариф сурнайчи номи билан яхши танилган эди.

Композитор турли жанрларда баракали ва муваффақиятли ижод қилди. Хосатан, ижодкорнинг мусиқали драма ва комедия жанрида қилаган ижоди алоҳида таҳсинга сазовордир.

Иккинчи жаҳон уруши ғалабасидан кейинги йилларда, айниқса 50-йиллардан бошлаб юртимизнинг ижтимоий-иқтисодий ва маънавий-маъданий ҳаётида кўзга кўринарли ижобий ўзгаришлар рўй бера бошлади. Яъни: тинчлик ва инсонпарварлик ғояларини тарғибот қилиш, миллий кадриятларни тиклаш каби масалалар қарор топа бошлади. Республикамизни маданий оқартув ишларида, мусиқали театр санъатининг ривожланиш жараёнларида ҳам ўзгаришлар рўй бера бошлади. Театрларнинг репертуарларини бойитишга бурилиш ва эътибор кучайди. Ўзбек Халқининг тарихи ва замонавий ҳаёти билан боғлиқ турли мавзулар мусиқали драма ва комедиялар театрларнинг репертуаридан ўрин ола бошлади. Абдушариф Отажоновнинг ижоди ҳам урушдан сўнги даврлар яъни 50-йиллардан бошланади. А.Отажонов ўз ижодига ва тажрибасига лойиқ ҳолда спектаклларга мусиқа басталаб, мусиқали театрнинг репертуарини бойитишга ҳаракат бошлаб юборди. Унинг илк мусиқали сахна асарлари “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” ўзбек халқининг мақомларидан мумтоз ашула ва дostonларидан, фолклор мероси асосида бунёд бўлган эди. Шунинг учун ҳам бу жанр ўзбек томошабинларининг энг севимли маданий мулкига айланди. Театр Абдушариф Отажонов ижодида катта лаборатория вазифасини ўтади. А.Отажонов ижод қилган мусиқали драма ва комедиялари шу театрда сахнага қўйилди. Ижод жараёнида бир неча драматурглар Юнус Юсупов, Эгам Раҳим, Раҳим Бекниёз, Қурбонбой Матризаев, Эркин Самандаровлар билан ишлашди ва биргаликда асарларни сахнага қўйишди. Бу ижодкорларнинг ишларини таҳлил қилиб кўрадиган бўлсак, 1950-70 йилларда 40 дан зиёд янги мусиқали драма ва комедия жанридаги асарлар театр сахнасида қўйилган. Булардан энг саралари “Ошиқ Ғариб ва

Шоҳсанам”, “Маърифат курбонлари”, “Икки ўт ўртасида”, “Махтумқули” асарлари нафақат Хоразмда балки Республикамизнинг бошқа театрларида ҳам қўйилган.

А.Отажоновнинг ушбу меҳнатлари Хоразм театрининг обрусини янада орттирди. Театрнинг ўзига хос ижодий қиёфаси шаклланди.

А.Отажонов бу санъат масканларида яратган яратган сахна асарлари Халқимизнинг маданий ва маънавий бойлигидир. Устознинг яратган сахна асарлари театр тарихида ва бугунги кунда ҳам мумтоз меросимиз сифатида ҳам ардоқланиб келинмоқда. Дарҳақиқат, театримиз ўз вақтида республикамиз маданий ҳаётининг фаол марказларидан бири сифатида ўз халқининг эзгу ниятларини бадиий воситалар билан ифодалашда катта ютуқларни қўлга киритди. Ижтимоий ҳаётнинг долзарб масалаларини ёритишда, халқимизни янги зафарларга чорлашда миллий руҳдаги ёрқин сахна асарларини юзага келишида мусиқали театр жамоатчилиги учун ҳам улкан ҳисса қўшишга муяссар бўлди.

Хоразм вилояти театрининг ривожланиши ва камол топишида Абдушариф Отажонов ҳам катта ҳисса қўшганлар.

Ушбу янги даврнинг ўзига хос илк тимсоли сифатида Абдушариф Отажоновнинг “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” мусиқали драмасига алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз.

Абдушариф Отажонов 1958-йил Огаҳий номидаги Хоразм вилоят мусиқали драма ва комедия театрида ишлаб юрган кезлари бу даврда Хоразм театрида ҳар томонлама талантли созандалар, хонандалар, мусиқа илмининг билимдонлари ишлаётган эдилар.

Созандалардан Хайтбой Бобожонов, Қурбонбой Бобожонов, Жуманиёз Қозоқов, Хўжа Отажонов, Хўжа Отажонов ҳамда хонандалардан Матёкуб Рахимов, Вахобжон Фаёзов, Эркиной Бекчанова, Султонпошша Рахимова, Назира Юсупова, актёрлардан, Қаландар Бойжонов, Маҳмуджон Сапаев, Санъат Девоннов, Карим Раҳимов, Ражаббиди Бойжонов, Онабиди Очилова, Бикажон Раҳимова, Салима Хўжаева, раққосалардан Ровия Отажоннова, Розия Гаффорова, Розия Муродовалар бор эди. Булар Олланазар Хасанов, Карим Искандаров, Жуманиёз Оллаберганов, Саттор Абдуллаев, Аҳмад Исмоилов, Аҳмад Машарипов ва бошқа қатор созандалар бу мактабнинг истеъдодли вакиллари эди.

Бу жамоа билан жуда кўп ишларни амалга ошириш мумкин эди. Бир сўз билан айтганда 1950-70 йиллар Хоразм театрининг гуллаган даври эди. “Ошиқ Ғариб”ни сахна асарига айлантириш учун Юнус Юсупов асарини сахна вариантини тайёрлашга киришди, Абдушариф Отажонов эса унинг мусиқаси ҳақида бош қотира вошладилар ва ишни бахши халфалардан бошлади. Дастлаб Бола бахши Курбонназар Абдуллаевга учрашди, Карангки, “Ошиқ ғариб ”достони бир вақтлари 72 мустақил куй билан ижро этилган экан. Кейинчалик эса унинг 34 куйигина сақланиб қолган.

Компазитор “Ошиқ ғарибнинг” Хоразмдаги барча ижрочилари билан учрашишга қарор қилди. У Қодир созчи, Жумми ота каби бахшилар, Сорахон Оллоберганова, Назира Собирова каби халфалар билан учрашиб, кўпгина куйларни ёзиб олдилар. Асосий масала дostonни сахна асарига айлантириш зараёни билан боғлиқ эди. Дoston муқаддимаси шикор – ов тафсилоти билан бошланади.

Драматург ва бастакор маслахатлашиб бир қарорга келишди. Воқеани Амударё буйига жойлашган шохнинг ёзги кўшиндан бошлаш лозим.

Чунки, Хоразмни Амударёсиз тасаввур қилиш қийин. Қолаверса асарда фақат Ғариб ва Шохсанам саргузашти эмас балки уларнинг дустлари, оддий халқнинг ахволи курсатилса яхши бўлади. Шунинг учун асарга Зоҳир ва Дехқонбой образлари янгидан киритилди. Дoston ассосан севги – мухаббатни куйлаганлиги сабабли унда лирик оҳфнг кучли бўлиши керак.

Ишқ йулида дўзахдан, дордан кўркмаган Карим, отасининг дағдағасидан, феодал турмушнинг ноинсоний қонуниятларидан кўркмаган Шохсанам образларини яратиш, уларнинг ички кечинмаларини ифода этган кўшиқларини жўшқин оҳангларда таралувчи мусиқа билан таминлаш албатта зарур эди.

Композитор олдида қатор масъулиятли вазифалар турар эди. Аввало асарда дoston куйларига асосий эътибор берилиш лозим бўлганда мақом куйларига мурожаат қилиш, халфа куйларини ҳамда масҳарабоз ўйинларини сахнага чиқариш, ўз навбатида янги мусиқалар басталаш ва буларнинг барчасини оркестрлаштириш, юксак дид билан ижро қилиш лозим эди.

Улар мусиқа басталашда асар мазмунига асосий эътиборни қаратадилар. Ғарибнинг “Айладинг” ариясида дoston куйларидан “Эшвой”ни танласа, Ғарибнинг онаси ва синглисидан ажралиб хайрлашиши жараёнида “Нолиш” куйини киритади. Асарда Ғарибнинг тақдиридан нолиб айтган “Ғарибдурман” ашуласи мақом куйларидан “Чоргоҳ”га солинганки, бу ашула Ваҳобжон Фаёзов томонидан куйланганда залдаги томошабинларнинг аксарияти йиғлаб ўтирганларга гувоҳлар кўп. Композиторнинг муваффақиятли шу эдики у халфа куйларидан ҳам тегишли жойларда усталик билан фойдаланади. Шохсанамнинг канизаклар билан бокқа кириб келиш сахнасида шашхур “Хуршиди жаҳон галди” кўшиғи уфориси билан рақс жўрлигида берилади.

Шохсанамнинг Шоваладга мажбуран тўй қилиб берилаётгани жараёнида халфалар репертуаридаги мунгли “ё-ё” куйидан жуда ўринли фойдаланилган, асар финали юксак оптимизм билан тўй-томоша авжига чиқиб тугайди. Ўйин-кулги узоқ давом этади. Композитор бу сахнада масҳарабоз ўйинларидан “Бейлама”, “Чипрадалли”, “Исқоқ”ларга мурожаат қилади.

Айрим дoston куйлари эса оркестрга мослаштириб қайта ишланган. “Оқ рўмолим”, “Бора билмадим” каби кўшиқлар ҳамда “Истарман”, “Амударё сандан Ғариб ўтдими” сингари куйлар бунга мисол бўла олади.

Бинобарин, композитор драмага мусиқа басталар экан, унда Хоразмнинг бутун бир мусиқа дунёси билан намоиш этиш вазифасини олдига кўйиб, буни тўла уддалай олди. Ошиқ Ғарибнинг доврўғи бутун Ўрта Осиёга таралади. Драмада ўйнаган Ваҳобжон Фаёзов, Матёкуб Рахимов, Султонпошша Рахимова, Онабиби Очилова, Ражабиби Бойжонова, Қаландар Бойжонов, Маҳмуджон Сапаев, раққосалар, созандалар, оммавий, сахнага чиқиб, завқ-шавқ билан ўз вазифасини бажарар, залга эса хан куни одам сифмас эди.

Композитор сахна асари қаҳрамонининг қалбини сезиш унинг бой ички дунёсига шўнғиш ҳамда куйга қалб кўри билан “жон киритиш” керак. Шундагина у куйнинг умри боқий бўлади, тинглошчиларга лаззат беради, деган эди. Шу боисдан ҳам драма Ўзбекитсон радиосининг олтин фондидан жой олади. Асарнинг умрибоқийлиги шундаки, театр жамоаси уни 1991 йилда яна сахна юзини кўрди. Хоразимликлар “Ошиқ Ғариб”ни соғинган экан, яна театр гавжум кетди. Композиторнинг шогирдлари асар мусиқасини иштиёқ билан чалдилар. Устознинг руҳини шод этдилар. “Ошиқ Ғарибни” доврўғи элга танилди.

Композитор Абдушуриф Отажонов ижодининг на бир тахсинга сазоввор томони шундаки, у композиторлик ижодиётида халқ мусиқасини ҳам моҳирона кўллаган. Шу қаторда XX асрда илк Ўзбекистондаги композиторларидан В.Успенский, Н.Миронов, С.Василенко, Г.Мушель ва бошқалар дастлаб ўзбек халқ мусиқаси намуналарини нотага ёзиб олиб, ўз ижодларида улардан кенг фойдаланганлар. Шу тажриба асосида етишиб чиққат ўзбек композиторларининг кекса авлодлари Мутал Бурҳонов, Мухтор Ашрафий, Манас Левиев, Сулаймон Юдаков, Шариф Рамазонов, Абдушариф Отажонов ва бошқа композиторлар халқ мусиқаси асосида янги кўп овозли асарлар ярата бошладилар. Бу услуб туфайли ўзбек мусиқаси маданиятидан хор, симфония, контата, опера, балет сингари жанрлар ўрин олди.

Композиторлик ижодида халқ мусиқасидан фойдаланиш услублар ҳақида гапирадиган бўлсак композиторлар халқ мусиқасидан асосан икки услубда фойдаланадилар. Биринчи услубда: халқ мусиқа намунасини олиб, куй тузулишини сақлаган холда хор оркестр, яккахон овозлар ёки бирор чолғу асбобга мулжалланган кўп овозли (гармоник) услубга мослаштирадилар. Натижада халқ мусиқаси профессионал мусиқа даражасига эга бўлиб, ифодавийлиги ва ижро этиш имкониятлари кенгаяди. Айниқса у кўп овозли янграшда янги ифода бўёқлари билан бойийди. Композиторлик ижодиётида халқ мусиқасидан бевосита фойдаланиш услубидир. Бу услубда композиторлардан Мутал Бурҳонов, Собир Бобоев, Икром Акбаров, Дони Зокиров, Ботир Умиджонов ва бошқа композиторлар хор, оркестр ҳамда чолғу асбобларимиз учун талай асарлар яратдилар.

Халқ мусиқасидан фойдаланишнинг иккинчи услуби эса, халқ мусиқаси оҳанги руҳида янги асарлар яратишдир. Бу услубда композиторлар миллий мусиқа оҳангидан бегона бўлмаган янги куй ёки куй парчасини яратиб, уни

янги асар мазмунида ривожлантиади. Бу каби услубда иккинчи авлод композиторларидан Собир Бобоев, Мардон Насимов, Улуғбек Мусаев, Рустам Абдуллаев, Мустафо Бафоев каби етук композиторларимиз кўшиқлар, романслар, мусиқали драма ва комедиялар, сюта ва контаталар, хор ва оркестр учун асарлар, опера ва балетлар яратдилар.

Мусиқали драмалар ҳақида гапирадиган бўлсак халқимизни олқишига сазовор бўлган “Тоҳир ва Зухра”, “Лайли ва Мажнун”, “Фарход ва Ширин”, “Алпомиш”, “Равшан ва Зулхумор”, “Нурхон”, “Тошболта ошиқ”, “Гулсара” каби драмалрда халқ мусиқасида кенг фойдаланилган ва шу оҳангда оргенал асарлар яратилди. Шу аснода барча замондош композиторлари қаторида Абдушариф Отажоновнинг ҳам “Ошиқ Ғариб ва Шоҳсанам” драмаси ҳам алоҳида таҳсинга сазовордир.

Юқоридаги асарларнинг барчаси ўзбек мусиқасининг олтин хазинасидан олиб турибти. Зероки, уларда етук мусиқий шакл ва бадий ифода воситаси сифатида халқимизнинг ўтмиш тарихи, эрки ва бахт учун кураши, орзу умидлари ёрқин акс этган.

Абдушариф Отажонов каби ватанпарвар, санъатсевар бўлган юксак истеъдод соҳибларини ҳеч қачон унутмаймиз ва асарлари билан қалбларимизда яшаб юргайдир.